

Alphons Siebelt, *'Hij zit bij de onderduikersbond'. Hulp aan Leidse onderduikers in de Tweede Wereldoorlog* (Leiden: Primavera Pers, 2015, 232 pp., ISBN 978 90 5997 195 0).

In het woord vooraf van *'Hij zit bij de onderduikersbond'. Hulp aan Leidse onderduikers in de Tweede Wereldoorlog* schrijft Alphons Siebelt dat zijn onderzoek een moeizame puzzel was: 'Dat gepuzzel is terug te zien in de uitwerking van dit boek, dat regelmatig het karakter heeft van een reconstructie. Eén doorlopend verhaal maken van al deze puzzelstukjes bleek echter niet mogelijk'. Zijn bedoeling was, schrijft hij, 'veel kennis vast te leggen voor verder onderzoek'.

Dat klinkt als een omgevallen kaartenbak, als de zoveelste ongezeefde brij lokale feiten die alleen voor lokale *diehards* interessant is. En inderdaad geeft Siebelt heel veel feiten, namen en cijfers en ontbeert zijn boek een analytische invalshoek en overkoepelend betoog. Nu is dat in de historiografie van het Nederlands verzet eerder regel dan uitzondering; de verwetenschappelijking van dit deel van de bezettingsgeschiedenis staat nog in de kinderschoenen.

Tegelijkertijd zijn studies als deze voor die verwetenschappelijking onontbeerlijk. Siebelt stelt weliswaar geen analytische hoofdvraag, maar wel een hele serie analytisch interessante deelvragen. Hij bekijkt daarbij zijn materiaal met een in dit genre ongebruikelijk onbevagen en neutrale blik en gaat het zeer systematisch te lijf. Zo stelt hij een lijst op van bijna 1300 contractbrekers en werkweigeraars die de Leidse politie in opdracht van de Duitse instanties moesten natrekken, om vervolgens te bezien wat van dat onderzoek terecht kwam. Hij doorzoekt niet alleen ieder snippertje van de overgebleven administratie van illegale groepen, maar ook de archieven van het Gewestelijke Arbeidsbureau en de Leidse politie. Dat levert een aantal boeiende en ook verrassende inzichten op.

Zo vraagt Siebelt zich af wie de onderduikers in Leiden eigenlijk waren. Aanvankelijk waren dat uitsluitend Joden. Van de ruim 300 Joden in Leiden doken er meer dan 100 onder, stelt hij vast. Daarnaast lijkt het erop dat er nog eens enkele honderden Joden van elders zich in Leiden verscholen. Waarvandaan en waarom ze naar Leiden kwamen, blijft onduidelijk – meer onderzoek is gewenst, voegt Siebelt op zo'n punt stevast toe. Uit deze hulp aan Joden kwam in de loop van 1943 een veel grotere onderduikindustrie voort, gericht op mannen die de arbeidsinzet in Duitsland wilden vermijden.

Aanvankelijk was dat niet zo moeilijk, laat Siebelt zien. Het Gewestelijke Arbeidsbureau verschafte vrij makkelijk vrijstellingen op basis

van gezinsomstandigheden of ziekte. Bovendien was het aantal mannen dat wél in Duitsland wilde gaan werken, of anders in Frankrijk of aan de kust bij de bunkerbouw, veel groter dan men had verwacht. Pas in de loop van 1944 veranderde dat en ging men massaal onderduiken. Dat betekent, noteert Siebelt scherpzinnig, dat heel veel mannen die tot dan in Duitse fabrieken hadden gewerkt, of zelfs direct voor de *Wehrmacht*, daar in 1944 geen zin meer in hadden. Dat had ongetwijfeld te maken met de gekeerde krijgskansen en ook met het feit dat onderduiken steeds makkelijker werd. Vanaf september 1944 was onderduiken zo goed geregeld, schrijft Siebelt, dat mensen die het niet deden werden gezien als verraders of sukkel.

De grote onderduikorganisaties in Leiden – de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO), het Nationaal Steunfonds (NSF) en de ondanks zijn lokaal karakter wijsde betitelde Nederlandse Verzetsorganisatie (NVO) – realiseerden zich dat veel van degenen die bij hen aanklopten dat om vrij opportunistische redenen deden. In verschillende mate – de NSF het minst – besloten ze dat te accepteren: iedere arbeider die aan de Duitse oorlogsindustrie werd onttrokken was er één. Desalniettemin was NVO-leider Lex Bernard teleurgesteld toen hij na de oorlog moest vaststellen dat sommigen wier onderduik hij had gefinancierd ook van een andere organisatie of van hun werkgever hadden getrokken, anderen wegens diefstal bleken te zijn ontslagen en een enkeling zelfs bij de SS had gezeten.

Een tweede complex vragen betreft de activiteiten en houding van de betrokken Nederlandse instanties, allereerst het Gewestelijke Arbeidsbureau en de Leidse politie. Beide, zo laat Siebelt aan de hand van overtuigende cijfers zien, spanden zich niet zo erg in om mensen naar Duitsland te krijgen of onderduikers op te sporen. Slechts een kleine minderheid van de contractbrekers en werkweigeraars die moesten worden opgespoord, werd gevonden. De gebruikelijke gang van zaken was dat een agent bij het opgegeven adres aanklopte, dan van de familie te horen kreeg dat vader of zoon ergens in Duitsland of Frankrijk zat, daar een rapportje van tikte en het er verder bij liet zitten – tot grote irritatie van de Duitse instanties. Als de contractbreker wel gevonden werd, liet men hem meestal gaan als hij beloofde terug te keren naar zijn werk. Pas toen de Duitsers begin 1944 zelf een opsporingsinstantie in Leiden stationeerden, werden er grote aantallen mannen opgepakt. Hetzelfde geldt voor Joodse onderduikers: verreweg de meesten werden opgepakt door twee gespecialiseerde rechercheurs van de ‘foute’ Documentatiedienst.

Een derde fascinerend thema is de verwevenheid van verzet en maatschappij. Die blijkt aanzienlijk. Zonder de ‘bovengrondse’, de functionarissen die hun werk deels deden, deels saboteerden, had de ondergrondse nooit kunnen functioneren. Toen in de Hongerwinter organisaties werden opgezet om de lokale nood te lenigen, namen daarin als vanzelfsprekend notabelen en leidende verzetsfiguren zitting – terwijl de financiën werden verzorgd door een NSB-fabrikant en een bunkerbouwer.

Die leidende verzetsfiguren waren, naar Siebelt vaststelt, ook in ruime kring bekend. Wie hulp nodig had, wist hen makkelijk te vinden. Meer dan eens vraagt de auteur zich af hoe geheim het Leidse verzet eigenlijk was, zeker tegen het einde van de oorlog. Lex Bernards NVO wist in maart 1945 de rampzalige financiën op te vijzelen door een loterij te organiseren, met 6000 verkochte loten en 800 verdeelde prijzen. In de illegale correspondentie die Siebelt heeft opgespoord, soms per reguliere post aan het reguliere adres verstuurd, wemelt het van de namen en adressen, zelfs die van Joodse onderduikers.

Het is deze combinatie van grote speurzin en een nieuwsgierige blik die Siebelts boek een onmiskenbaar waardevolle bijdrage maakt aan de geschiedschrijving van het verzet. De analyse die nog moet komen, zal het van dit soort werken moeten hebben.

Bart van der Boom, Universiteit Leiden